

РАДОМИР Г. ЗЕКАВИЦА*
Криминалистичко-полицијска академија
Београд

УДК 321.7(4-664)
316.42(4-664)
ИД БРОЈ 192638220
Оригиналан научни рад
Примљен: 17.04.2012
Одобрен: 03.06.2012

ДРЖАВЕ У ТРАНЗИЦИЈИ И ИЗАЗОВИ ЊИХОВЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ

Сажетак: У раду се анализира процес успостављања демократије у транзиционим друштвима, односно државама бившег реалсоцијализма. Најпре се анализира теоријска реконструкција појмова демократије и владавине права, а затим њихово остваривање у пракси. Аутор указује на кључне проблеме у демократизацији транзиционих друштава и изазове који је прате, посебно на пад легитимитета основних демократских институција (скупштина, влада, политичке странке) и висок степен разочарења грађана у успех транзиције. У раду се затим анализирају узроци тог незадовољства и разлози делимичног успеха у транзицији постсоцијалистичких држава, које аутор види, пре свега, у неспособности политичке елите одговорне за спровођење демократизације транзиционих друштава, односно начину на који је тај процес спроведен.

Кључне речи: транзиција, демократизација, демократија, владавина права, реалсоцијализам

Увод

Крахом реалсоцијализма је дат одговор на питање избора водећег макроекономског и политичког система савременог друштва. Избор је пао на либералну, грађанску концепцију друштва, што је подразумевало почетак изградње кључних демократских институција у бившим комунистичким друштвима Источног блока и њихову трајну консолидацију. Демократизација тих друштава је била последња епизода знатно ширег

---

* radomir.zekavica@kpa.edu.rs

процеса демократских промена у свету које је Самјуел Хантингтон (Samuel Huntington) означио као „трећи талас” демократизације, а који је обухватио тридесетак ауторитарних политичких режима с подручја Европе, Азије и Латинске Америке (Huntington, 2004).

Преображај већине тих друштава ка либерално-демократској концепцији политичког и економског система није био безболан. Уколико пажњу усмеримо на европске државе бившег Источног блока, могуће је уочити значајне разлике међу њима. Процес демократизације је у неким спроведен релативно мирно, попут Пољске, Мађарске, бивше Чехословачке, Источне Немачке и Бугарске. Друге су прошле кроз период интензивних унутрашњих сукоб, који су довели до крвавог свргавања највиших представника политичке власти (Румунија) или до цепања вишенационалих држава, попут бившег СССР и Југославије.

Двадесет година након званичног идеолошко-политичког краха реалсоцијализма, значајан број држава које су му некада припадале и даље је у процесу транзиције и консолидације основних демократских вредности и институција. Списак тих вредности и уједно списак пожељних циљева демократизације транзиционих друштава није мали. Он то није и не може бити управо због тога што је реч о темељној реконструкцији тих друштава која, осим промене званичне идеолошке парадигме, подразумева остваривање неопходних друштвено-политичких и економских услова за успешно функционисање демократије и стварање стабилних, поузданих и делотворних демократских институција. Та реконструкција је подразумевала и појмовно редефинисање демократије и њених основних институција и претпоставки.

Појмовно-теоријска реконструкција и проблеми практичног успостављања демократије у државама у транзицији

Успостављање демократије у транзиционим друштвима се испољило као процес који се развија у две основне равни: у равни њене теоријске реконструкције и у равни њеног практичног успостављања.

Теоријска рехабилитација демократије у посткомунистичким друштвима је била суочена с нешто мање проблема и препрека него што је то био случај с неким другим институцијама либерално-демократског друштва, попут владавине права. Разлог је тај што демократија у бившим социјалистичким државама није била у потпуности идеолошки дискредитована као продукт искључиво западног капиталистичког друштва, већ јој је давано значење политичког поретка који је тек у ам-

бијенту социјалистичког друштва испуњавао своју потпуну сврху и циљ у виду тзв. „социјалистичке демократије”. Основна идеја демократије – идеја владавине народа, није могла бити идеолошки занемарена у социјалистичком систему који је почивао на Марковим идејама потпуне људске еманципације (политичке и економске) и социјалне правде, критички људског отуђења и формалне демократије¹, неутралисању свих друштвених разлика, одумирању државе као инструмента класне и експлоататорске владавине, поштовању људске личности без обзира на њену националну или класну припадност и другим. Ако је судити према наведеним идејама, а сигурно и по Марковим намерама, његова теорија се, без сумње, може сврстати у ред изразито хуманих и напредних учења чији позитивни потенцијали не могу бити доведени у питање, бар не с теоријског становишта. Међутим, пракса социјалистичких држава је довела не само до негације неких кључних Маркових идеја, већ и до негације његове теорије у целини, што је у крајњем исходу довело до краха реалсоцијализма као суштински утопистичког пројек, без могућности његовог потпуног и примереног остваривања у пракси. Најрепрезентативнији пример политичке и практичне деградације неких од Маркових идеја јесте идеја о диктатури пролетеријата. У изворном Марковом тумачењу те идеје, диктатура пролетеријата је требало да буде привремена и прелазна фаза из капитализма у комунизам, попут Париске комуне, чија су основна стремљења била усмерена ка укидању стајаће војске и њеној замени наоружаним народом, укидању државне полиције и замени државне бирократије чиновницима које народ бира на основу општег права гласа (Маркс, 1986: 28). У пракси бољшевичке Русије, диктатура пролетеријата се брзо претворила у трајну диктатуру партије, што је, по логици ствари, убрзо довело о до диктатуре појединца, односно вође.

Наравно, слична пракса је забележена и у осталим државама социјализма. Притом, не треба изгубити из вида институте социјалистичке демократије који су имали стварно дејство у свеопштој демократизацији друштва, попут института радничког самоуправљања или друштвене својине. Управо је пракса радничког самоуправљања, рецимо, била разлог због којег су западни теоретичари демократије издвајали Југославију од осталих комунистичких режима, верујући да је радничко самоуп-

¹ У којој је мери демократија XIX века била формална и експлоататорска показује пример који Маркс наводи у *Капиталу*: „Вилијаму Вуду, деветогодишњаку, било је седам година и десет месеци када је почео да ради... Он долази сваки дан током недеље на посао у шест часова изјутра, а престаје тек око девет часова увече... Дакле, петнаесточасовни рад за седмогодишње дете” (Роџер, 1993: 149).

рављање облик демократије који би могао да се развија у позитивном правцу (Linc, Stepan, 1998: 282).

Међутим, и поред тога, тешко је порећи чињеницу да социјалистичка демократија у основи није била ништа мање формална од класичне либерално-грађанске демократије XIX века, коју је Маркс тако убедљиво критиковао. Ни једна ни друга нису успеле да успоставе танану равнотежу између политичке и економске демократије, односно између захтева за пуну политичку једнакост свих грађана и захтева да се та једнакост остварује у друштву с уједначеним социјално-економским позицијама различитих друштвених слојева. Социјалистичка демократија то није успела јер се од самог почетка (большевичке револуције) заснивала на пракси негирања политичке једнакости буржоазије и пролетеријата. Правна обесправљеност власника капитала је била практично оправдана циљевима пролетерске револуције, али је, у суштини, означавала радикалан раскид са самом идејом демократије, у којој је правна једнакост свих један од основних императива. С друге стране, класична либерална демократија није формално негирала тај тип једнакости, али је у пракси, захваљујући самој логици капиталистичког система производње, где су приватна својина и профит као сврха сама по себи основна начела, довела до великог социјалног и економског јаза између појединих друштвених слојева и тиме до жртвовања идеје социјалне правде без које демократија (на шта је још Аристотел указивао) не може успешно да функционише.

Крахом реалсоцијализма, бивше социјалистичке државе су започеле суштинске унутрашње промене, чији је основни правац био и остао демократско друштво утемељено на начелима политичког и економског либерализма. Управо је тај тренутак значао почетак нове епохе, у којој се вредности демократског и либералног друштва, с мање или више основа, сматрају универзалним цивилизацијским вредностима. Легитимитет тог циља се данас тешко оспорава, а неретко и утемељује на реторици есхатолошког типа, попут Фукујамине (Francis Fukuyama) тезе о „крају историје” у виду окончања историјског процеса савременог друштва успостављањем либерално-демократског модела као једино преживелог и, самим тим, универзалног нормативно-идејног оквира у којем се може кретати даљи развој савременог света (Fukujama, 1998; Fukujama, 2007).

Развојни пут држава бившег социјалистичког блока је сасвим јасан, као и сложеност потешкоћа с којима су се оне на том путу сусреле.

Један од првих и најозбиљнијих проблема је било превазилажење недемократске природе социјалистичких режима. Према мишљењу по-

јединих аутора, карактеристике претходног недемократског режима су имале озбиљне последице за транзицију социјалистичких друштава. Заједничка карактеристика већине источноевропских земаља, а уједно и разлика у односу на земље Јужне Европе и Латинске Америке, је да је већина њих била извесно време тоталитарна. Изузетак од тог правила, у извесном смислу, јесте Пољска. Захваљујући солидно развијеном друштвеном плурализму, у којем су, осим партије, значајан утицај и улогу имали католичка црква и раднички синдикат „Солидарност”, Пољска је избегла озбиљнију тоталитаризацију друштва којој су биле изложене остале државе бившег Источног блока (Linc, Stepan, 1998: 306–350). Пример Румуније, с друге стране, указује на екстремну природу политичког система, коју Линц и Степан називају султанистичко-тоталитарним типом политичког режима, у којем није постојао ниједан нужан услов „споразумне транзиције” – постојање организованих, општепознатих и ненасилних демократских група у цивилном и политичком друштву, или постојање личности из режима које заступају меку линију и које су аутономне и расположене за преговоре о „договореној реформи” (Linc, Stepan, 1998: 438).

Према мишљењу Линца (Linc) и Степана (Stepan), демократска консолидација транзиционих друштава је подразумевала изградњу основних демократских институција у оквиру пет интерактивних арена које утичу једна на другу позитивно, што је неопходан услов за успешну консолидацију демократије у тим друштвима. Тих пет арена су: грађанско друштво, политичко друштво, владавина права, изградња делотворног државног апарата и економско друштво. Грађанско друштво подразумева постојање различитих друштвених покрета и грађанских удружења. Реч је, заправо, о неопходности постојања развијеног друштвеног плурализма и аутономних друштвених група способних за артикулацију сопствених интереса и циљева и критику друштва. Политичко друштво подразумева постојање друштвене заједнице ангажоване у оспоравању легитимитета постојеће јавне власти и државног апарата и институција које су од кључног значаја за демократско друштво: политичких странака, избора, одговарајућих изборних правила, политичког вођства, међустраничких савеза и законодавства. Трећа арена је владавина права. Она подразумева спремност свих, нарочито представника власти, да признају примат права. То су три кључна, али не и једина довољна услова. За Линца и Степана, потребно је још да постоје развијен чиновнички апарат и институционално економско друштво које демократски лидери могу да употребе (Linc, Stepan, 1998: 20–30).

Захваљујући свом тоталитарном наслеђу, комунистичка друштва су започела демократизацију с озбиљним заостатком у постојању и развијености демократских институција, попут развијеног друштвено-политичког плурализма, одговарајуће нормативно-процедуралне заштите основних права и слобода, развијеног система поделе власти и владавине права. Вишедеценијска традиција једнопартизма, врло разгранат апарат безбедносних служби и развијена пракса њихове политичке злоупотребе, командна економија и децизионистички приступ политици су створили крајње неповољне услове за развој либерално-демократског друштва. Формални почетак тих промена, у виду званичног краха бивших комунистичких режима, означио је почетак дугог периода консолидације демократских институција. Како истиче Тркуља, посткомунизам је био принуђен да се поново врати својим неоствареним задацима модерне политике историје и срицању првих лекција политичке демократије, као што су: ослобођење економије од туторства политике, стварање грађанског друштва, установљење грађанина, правна држава и владавина права, системска контрола носилаца политичке власти, подела власти, парламентаризам и политички плурализам, демократски тип изборног система, институционализована јавност и слобода информисања, демократски тип политичке културе и цивилно друштво (Тркуља, 2005: 205).

Осим тога, демократизација посткомунистичких друштава је била додатно отежана дубоко урезаним и нерешеним унутрашњим сукобима различитог типа. Неки од њих су дугопотискивани верски, национални и етнички сукоби, као и нерешене регионалне супротности интереса, који су додатно увећали захтев за делотворност политичког система, затим проблем интеграције, вођења и управљања привредним системом који се заснива на приватној својини, конкуренцији рада и тржишту капитала, као и многобројна питања која се односе на институционалне услове преласка с комунистичког система владавине и његове командне економије на различите верзије уставне државе и тржишне привреде (Projs, 1991: 62).

Разлог њиховог релативно успешног и дугог потискивања у позадину друштвено-политичке стварности треба видети у интегративном карактеру комунистичке идеологије, која је доста успешно потиснула националне и верске поделе унутар појединих друштава. То је посебно био случај у бившој Југославији као типичном примеру вишенационалне државе, у којој је идеја братства и јединства била општеприхваћена политичко-идеолошка флоскула званичне идеологије с изразито интегративном функцијом у југословенском друштву. Политичким и идео-

лошким крахом реалсоцијализма изгубљен је легитимитет званичне идеологије и појединих њених идеја и отворен простор национализму као новом идеолошком контексту, у којем су многобројна друштва бившег социјализма (посебно балканска) започела своју транзицију ка демократији. Попут Пандорине кутије, идеологија национализма је подстакла дубоко усађене политичке, националне и верске сукобе који су, по логици ствари, довели до сукоба интереса, ратова и стварања нових националних држава. Многе државе тзв. трећег таласа демократизације су биле поштеђене таквог сценарија (попут Пољске, Мађарске, па и Чехословачке). Оне које нису (попут бивше СФРЈ), своју демократизацију су спроводиле у крајње неповољним друштвеним условима и ратним сукобима.

Формално-институционална демократија је релативно лако успостављена у државама реалсоцијализма. Почетком деведесетих година XX века све бивше комунистичке државе су основале институције политичког друштва, попут вишестраначког система и избора. Такође јача утицај носилаца грађанског друштва, попут невладиних организација, радничких синдиката, цркве и других аутономних друштвених група и организација, које све заједно чине неопходне учеснике плуралистичког друштва.

Када је реч о владавини права као темељној институцији демократског политичког поретка, њена теоријска реконструкцији је најпре ишла у правцу демистификације владавине права као концепције пролибералног друштва. Све до слома реалсоцијализма, појмови владавине права и правне државе готово да се нису ни користили у научној теорији, а и када се то чинило, њима је обележавана класна стабилност у корист владајућих политичких снага буржоазије (Перовић, 1991: 104). Другим речима, изразима „правна држава” и „владавина права” се давала примарно идеолошка функција у служби буржоаске теорије и праксе, тако да ти појмови нису могли да стекну већу употребу и значај у оквиру социјалистичке мисли. Потврда тога је и научна мисао у Србији, која је теоријом правне државе и владавине права почела озбиљније да се бави тек почетком деведесетих година XX века, након паузе од скоро пола века.

Сломом реалсоцијализма, дакле, нестале су идеолошке препреке објективног сагледавања теорије правне државе. Предмет научних расправа поново су била многобројна питања, попут теоријског разграничења појмова правне државе и владавине права, њихове основне сврхе и циља, елемената и начела. Веома често коришћење израза „владавина права” и „правна држава” и њихова употреба као синонима дово-

дили су до термилошких спорова и теоријске конфузије, па је полемика о суштинској разлици између та два концепта заузела значајан део целокупне научне расправе. Како истиче Лидија Баста, већ и сам покушај утврђивања односа између владавине права и правне државе говори о томе да је у њему имплицитно садржана претпоставка да између та два начела, односно теорије постоје разлике које нису само термилошке (Баста, 1984: 113). Употреба та два израза као синонима превиђа те разлике и ствара непотребну конфузију која може да доведе не само до термилошких него и суштинских спорова о значењу и употреби појмова правне државе и владавине права. Идентично значење правној држави и владавини права могуће је, према нашем мишљењу, дати уколико имамо на уму њихову основну сврху. Наиме, и правна држава и владавина права имају исту сврху – да државну власт ограниче правом, да је ставе је под његово окриље и да је учине одговорном.

Знатно сложенији од теоријске деидеологизације концепције правне државе – владавине права био је задатак практичног успостављања начела владавине права. Проблеми успостављања владавине права и демократије имају идентичне корене и природу. Дубоко утемељен ауторитарни карактер комунистичких друштава, вишедеценијска традиција партијске државе, примат политике над свим сферама друштвеног живота и др. довели су до негирања елементарних начела владавине права, чиме је транзиција тих друштава ка грађанском друштву још више отежана. Тзв. партијска држава се с правом назива антиподом правне државе (Чавошки, 1991: 113–119; Тркуља, 2005: 79), јер у њој нема поделе власти, независног судства, уставно и процедурално заштићених индивидуалних права грађана, као ни друштвених односа у којима би објективно и непристрасно право имало предност у односу на пристрасни карактер идеолошки мотивисаног политичког одлучивања. Услед тога, комунистичка друштва су била, како то поједини аутори истичу, у предполитичком стању (Тркуља, 2005: 83; Васић, 2001: 65) и тек на почетку пута ка успостављању владавине права.

Успостављање владавине права је саставни део општег процеса демократизације, с тим што се у случају владавине права акценат ставља на институционалне и друге претпоставке неопходне да се политичка власт учини одговорном. Први проблем с којим се суочавају транзициона друштва јесте спремности политичара да буду предмет контроле и правно ограничени (Carothers, 1998: 4). Ограниченост политике правом је била структурално онемогућена у комунистичким режимима непостојањем поделе власти и политичког плурализма, што је у таквој, деценијама дугој политичкој пракси довело до пристрасности у поли-

тичком одлучивању и предности политике над правом. Увођење неопходних претпоставки владавине права подразумева, управо због такве праксе, промену у правцу неопходности законског ограничавања политичке власти и одговорног политичког одлучивања. Та промена свести политичке елите није остварива искључиво институционално-формалним приступом демократизацији. Неопходна је општа демократизација друштва и подизање правне и политичке културе како оних који владају, тако и самог народа којим се влада.

У државама у којима је међународна заједница имала активније учешће у процесу демократизације често се правила иста грешка да се демократска реформа посматра као унапред дат редослед поступака и корака који треба да се доследно спроведу, након чега ће демократија и владавина права доћи саме. Реч је о формално-институционалном приступу који је неретко критикован као недовољно плодан, нарочито у мултинационалним, етички, расно и верски подељеним друштвима, где су проблеми имали много дубље и озбиљније корене, што је захтевало такав приступ. Тако рецимо, Томас Каротерс (Thomas Carothers) у својој врло утицајној књизи – *Aiding Democracy Abroad: the learning curve*, критикује минималистички приступ међународне заједнице увођењу владавине права у многим постконфликтним друштвима. Стандардни „мени” владавине права, истиче Каротерс, обухвата: 1) реформу институција – судске реформе, јачање законодавства, обука тужилаца, реформа полиције и затворског система, побољшавање рада браниоца, представљање алтернативних начина решавања спорова; 2) доношење закона – модернизација кривичног права, грађанског права и новог трговинског права; 3) унапређење правничке професије – јачање правничких удружења и унапређење правничког образовања и 4) олакшавање приступа правној помоћи – стимулација јавног интереса за правне реформе, подршка раду невладиних организација у њиховом настојању да остваре социјалне и економске циљеве, подршка невладиним организацијама у судским и законским реформама и обуци новинара у бољем разумевању правних питања (Царотхерс, 1999: 168).

Многи програми упостављања демократије и владавине права ни су успели управо због тога што су институционалне реформе сматране довољним или, штавише, циљем самом по себи. Наивно је уверење да ће обезбеђивање институционалних промена омогућити суштинске промене у транзиционим друштвима и остваривање примарних циљева демократије и владавине права. Велика је грешка настојање реформатора да уложен новац и труд усмере ка институционалним реформама које би се спроводиле према идентичном обрасцу у свим државама, или на

начин који би требало да створи институције идентичне оним које већ постоје у њиховим домаћим системима.

Упркос многобројним потешкоћама и очигледно неповољним околностима за развој демократије, не може се оспорити да је демократија општеприхваћен политички модел који се, мање или више, успешно развија и дан данас у државама бившег реалсоцијализма. Наравно, може се поставити и питање да ли то демократију у тим друштвима чини сигурном. Реалне опасности за демократију долазе с више страна. Једна од њих је у вези с проблемом самог легитимитета демократије и њених основних институција. Од почетка демократских реформи у државама реалсоцијализма па до данас прошло је више од две деценије. То је довољно времена да се сагледају резултати транзиције, па и степен легитимитета демократских институција у тим државама. Управо је на том пољу могуће уочити забрињавајућа кретања и податке. Наиме, многобројна истраживања спроведена у претходних неколико година указују на изражено незадовољство резултатима транзиције и неповерење грађана у најзначајније демократске институције – скупштину, владу, политичке странке. Према истраживању Светске банке и Европске банке за обнову и развој из 2007. године, које је спроведено у 29 земаља у транзицији, само у шест од њих (Белорусија, Естонија, Албанија, Казахстан, Монголија и Литванија) грађани су оценили да је економско стање у њиховим државама боље него 1989. године. Кад је реч о политичком стању у држави, само грађани Белорусије, Казахстана, Узбекистана и Азербејџана сматрају у већини (више од половине) да је оно боље него 1989. године (Видојевић, 2010: 155).

Врло су забрињавајући резултати истраживања подршке грађана основним демократским институцијама. Према Галуповом истраживању из 2008. године, у свакој од осам посткомунистичких држава (Пољска, Словенија, Бугарска, Румунија, Украјина, Молдавија и Србија), неповерење у скупштину је било веће 2006. него 1996. године. Сличне резултате показује истраживање степена поверења у владу (да немају много поверења у владу или да га уопште немају изјаснило се 66% испитаних грађана у Бугарској, 82% у Пољској, 74% у Србији) и политичке странке (слабо или никакво поверење у политичке странке има 82% у Украјини, 87% у Србији, 90% у Пољској) (Видојевић, 2010: 157).

Ако је судити према степену задовољства грађана, не само транзиција као процес, већ и сама демократија као политички оквир тог процеса не уживају задовољавајући степен легитимитета. Питања која се логично намећу су зашто је то тако и који су главни узроци незадовољства грађана и очигледне недовољне подршке транзиционим процесима,

па и самој демократији и њеним институцијама. Један од разлога је донекле наивно и оптимистично очекивање просечног грађанина да ће се доласком демократских промена нужно побољшати економски статус појединца. То уверење је било и још је подстакнуто званичним политичким ставом о повезаности економског бољитка и демократије, што у суштини није нетачно, посебно уколико се има на уму чињеница да су високоразвијене демократске земље у свету уједно и економски најразвијеније. Међутим, изостанак осетнијег економског напретка (бар из угла обичних грађана, а на шта наводе поменути резултати истраживања) у већини земаља бившег реалсоцијализма је аутоматски утицао и на став грађана према демократији и њеним институцијама.

Сасвим је посебно питање зашто је економски напредак изостао или је очигледно недовољан да обезбеди већи степен задовољства грађана? Искуства неких држава показују да транзиција из једног у други идеолошко-политички и економски модел не мора нужно да буде неуспешна, попут Кине и донекле Русије. Тако је, рецимо, Кина данас друга светска економска сила тржишне економије, с једнопартијским системом власти, без елемената процедуралне демократије. Случај Кине је свакако специфичан, али јасно указује на то да успех у економској транзицији не зависи од политичко-идеолошке транзиције, па чак ни од увођења елементарних начела демократије. Другим речима, економски развој не мора нужно да се одвија у демократским оквирима, као што ни демократија не води нужно економском развоју.

Имајући то у виду, логично се намеће закључак да основни разлог неуспеха економске транзиције појединих држава реалсоцијализма очигледно треба тражити у неспособности саме политичке елите, одговорне за њено спровођење, односно начину на који је транзиција спроведена. У економској сфери, где је примарни задатак био прелазак с командне и планске привреде на тржишну привреду, грешке су прављење још при првом кораку – приватизацији. У већини случајева, приватизација друштвеног и државног капитала је лоше спроведена, прилично конфузно, а не спонтано, плански и добро осмишљео (Transition, 2002: 71–80). Такав приступ приватизацији је још више продубио економско-социјални јаз између богатих и сиромашних, условио нестанак средње класе и дугорочно врло изразите деструктивне потенцијале привредног развоја. Просечан грађанин, неповољна економска кретања развоја и пад животног стандарда аутоматски доводи у везу с политичким поретком у којем се ти процеси одвијају, другим речима с демократијом.

Криза легитимитета демократије није само локалног карактера и резултат неостварених очекивања у бившим државама реалсоцијализма. Штавише, може се рећи да је та криза знатно ширег, глобалног карактера. Њени јасни показатељи су како на нормативно-теоријском, тако и на практичном нивоу. На првом, концептуално теоријском нивоу, криза демократије се изражава уверењем да је све мањи значај улоге представничких институција демократије у заштити индивидуалних права и политичке аутономије и давањем предности правном оквиру уставом ограниченог друштвеног система. Реч је, заправо, о померању легитимитета с јавних расправа у оквирима представничких институција на јавне расправе унутар правних институција, попут Врховног суда. На практичном нивоу, криза легитимитета демократије се огледа у све израженијој изборној апстиненцији грађана и њиховом неповерењу у демократске институције (Сладечек, 2006: 123–132). Таква појава непосредно утиче на дискредитацију и обесмишљавање основне демократске институције – избора. Додуше, у многим државама се у више наврата показало да већи друштвени изазови, економске социјалне кризе и битна политичка питања и дилеме подижу степен спремности грађана да учествују на изборима. На парламентарним изборима у Србији 2000. године учествовало је 57% грађана с бирачким правом, 2003. године 58%, а 2007. године око 60% грађана. То указује на релативно висок и уједначен проценат излазности. У појединим западноевропским државама подаци указују на још већу излазност. Тако је на парламентарне изборе у Уједињеном краљевству 2005. године изашло је 61,3% бирача, у Холандији 2006. године 80,35%, у Шпанији 2008. године 73,8% бирача, а у Италији 2008. године 80,46% бирача. Ти показатељи јасно указују на то да постоји задовољавајући ниво заинтересованости грађана за изборе, али да је проблем у томе што он није континуиран, чиме нема ни континуираног поверења у политичку власт (Видојевић, 2010: 58).

Осим тога, чак и да постоји континуитет у излазности грађана на изборе, то не значи да слобода изражавања мишљења (чему избори свакако служе) иде упоредо са слободом формирања мишљења. Највећа опасност и изазов за савремену демократију управо је могућност да се различитим средствима манипулације формира пожељно политичко мишљење. На тај проблем демократије, односно на њену потенцијалну слабост указивао је још Аристотел у својим анализама различитих типова демократије, посебно њеног демагошког типа. Потенцијална моћ демагога нарочито долази до изражаја у савременом, технолошки високоразвијеном друштву, у којем се гласови производе и продају по сличном принципу као и роба на тржишту. Према речима Фрома

(Fromm), функционисање политичке машинерије у једној демократској земљи суштински се не разликује од процедуре на робном тржишту, јер и професионални политичари покушавају да продају своју робу јавности (Fromm, 1989: 142). У крајњем исходу, то води ка отуђењу политичке воље гласача, односно ка илузорној вери да се гласањем учествује у доношењу најважнијих одлука, док, у ствари, основну садржину тих одлука одређују многобројне силе које су изван моћи и сазнања гласача (Fromm, 1989: 145).

Демистификација демократије, односно реално сагледавање њених предности и мана треба да буде један од основних приоритета њеног научног и објективног сагледавања. Од тога у којој се мери тај задатак успешно остварује зависиће и разумевање процеса упостављања демократије не само у транзиционим друштвима, већ и у савременим демократским друштвима уопште. Добронамерна и објективна критика треба да буде у служби демократије, а не да служи њеном суштинском оспоравању. У већини случајева, таква критика демократије је изостављена, јер се тумачење демократије веома често одвија унутар политички мотивисаноф дискурса. Реч је, заправо, о различитим видовима идеолошко-политичког оправдавања спољне политике најмоћнијих држава света у име демократије, која је могуће уочити у тренутно најзначајним представницима интелектуалне и идеолошке елите Запада, попут Збигњева Бжежинског (Zbigniew Brzezinski), Френсиса Фукујаме, Самјуела Хантингтона и у новије време Фариде Закарије (Fareed Zakaria).

Најекстремнији вид политичке злоупотребе демократије и њене прозападне идеологизације огледа се у оправдавању војних интервенција широм света ради успостављања демократије и владавине права и заштите људских права. У томе посебно предњачи идеолошка перјаница Запада, Френсис Фукујама, са својом идејом о „крају историје” у виду успостављања либерално-демократског модела демократије као универзалне светске аспирације, али и отвореном прихватању нелегитимног чина војне агресије на бившу СР Југославију, пре свега Србију (Фукујама, 2007: 136). Нешто умеренији приступ у оправдавању америчке спољне политике демократијом могуће је уочити у делима Зекарије. Занимљив је покушај тог аутора да везу либерализам–капитализам–демократија представи као интеракцијски и допуњујући однос. Већ у уводу своје књиге *Будућност слободе (The Future of Freedom)*, Закарија истиче демократски потенцијал и природу савременог капитализма, јер је захваљујући њему као таквом дошло до редистрибуције капитала с врха надолу, чиме је ојачана средња класа и прекинута вишевековна пракса да богатство буде доступно само малим групама на врху (Zaka-

gia, 2003: 14). Савремени капитализам, према мишљењу тог аутора, очигледно је демократског карактера, што је уверење које површним увидом у стварност делује крајње наивно. Та стварност обилује показатељима који јасно указују на то да је неолиберални капитализам, у условима савременог процеса глобализације, произвео и да и даље производи крајњу социјално-економску неједнакост, све већи јаз између богатих и сиромашних и губитак кохерентне и стабилне средње класе.²

Ти показатељи не би били толико алармантни за демократију да нема истине коју је још Аристотел обзнанио: да је за успешно функционисање демократије неопходно непостојање великих социоекономских разлика у друштву. У супротном, демократији прети опасност да се претвори у нехуман вид формалне демократије, у којем се цео демократски систем своди на унапред предвиђену процедуру гласања, при чему и само гласање губи сврху у условима развијених механизма и техника политичке манипулацију. Таква демократија постаје имуна на питање социјалне правде и једнакости и, самим тим, десупстанцијализована.

У већини транзиционих држава, успостављање демократије се испољило управо на тај начин, чиме се објашњавају и разочарење грађана у демократски и транзициони процес и непостојање легитимности истог. Мањак поверења у основне демократске политичке институције (скупштину, владу, странке), појава изборне апстиненције и политичке апатије грађана, показатељи су озбиљне кризе демократије и то не само у транзиционим земљама, већ и шире. Економско раслојавање друштва, које је транзиција додатно поспешила, још више наглашава те показатеље, јер одузима битну социоекономску претпоставку успешног функционисања демократије. Осим те, транзиционим друштвима свакако недостају и многобројне друге битне претпоставке демократије. У њиховом недостатку, форму новоуведених демократских институција, како наглашава Тркуља, попунила је стара садржина – национализам с тоталитарним обележјима. Трагична збивања у Југославији су показала да је питање демократије првенствено питање политичке културе и развијеног цивилног друштва као цивилизацијских достигнућа и својства једног друштва и његових чланова (Тркуља, 2005: 212).

---

² Око четресто педесет глобалних трилионера располаже већим дохотком него 56% становника света, три најбогатија човека на свету располажу богатством које је веће од БНП четрдесет осам најсиромашнијих земаља, број сиромашних, тј. оних који имају дневне приходе мање од једног долара чини 20% светског становништва, а још 25% тог становништва једва саставља крај с крајем, зарађујући један до два долара дневно (Видојевић, 2005: 84–92).

Закључак

Нема сумње да је транзиција бивших држава реалсоцијализма за већину њих представљала трауматично искуство које је, након почетног полета и одушевљења насталим политичким променама, полако довело до израженог социјалног незадовољства постојећим стањем ствари. Ако се транзиција схвати као прелаз из једног стања у друго, по могућству боље стање ствари, онда је успех транзиције у бившим социјалистичким државама и више него половичан, нарочито у области економских промена где су очекивања грађана највећа. Мерено економским показатељима, попут бруто националног производа, за већину тих друштава конкретни резултати транзицији не само да нису довели до његовог повећања, већ до стагнације, па чак и пада (попут Украјине и Молдавије, где је он нижи за 40% до 50% у односу на онај из 1989. године).

У области политичких и институционалних промена, резултати су задовољавајући само уколико демократију као жељени правац и оквир тих промена схватимо у процедуралном смислу. Тако посматрајући, транзиција јесте донела политички плурализам, изборе, политичку једнакост и укинула репресију власти према грађанима на начин на који је то било уобичајено у бившим ауторитарним режимима. У том смислу, демократија нема и не може имати алтернативу, нарочито ако се у датом друштву политичка аутономија грађана схвати као императив. Изражено незадовољство грађана постојећим променама и пад легитимитета демократских институција говоре да демократија као процедура није довољна. Непостојање већих социоекономских неједнакости или бар активна борба власти за њихово умањивање представљају субстанцијални минимум демократске државе, без којег она тешко да може очекивати легитимитет ширих друштвених слојева. Тај неуспех није резултат искључиво унутрашњих слабости и проблема транзиционих друштава. Он је добрим делом резултат датих околности и промена на глобалном плану на који бескрупулозно продире неолиберални капитализам као тренутно апсолутно преовлађујући политичко-економски систем, у којем се примарно тежи ка остваривању интереса крупног капитала чији су носиоци мултинационалне компаније и водеће државе Запада, пре свих САД. Управо тај систем индукује у себи разорне и деструктивне потенцијале са последицама које се већ сада јасно уочавају и на глобалном нивоу у виду актуелне светске економске кризе.

Узроци половичног успеха транзиције држава реалсоцијализма, дакле, многобројни су, али се као основни могу препознати они који су

у вези с проблемима ауторитарног наслеђа и незреле политичке културе, лоше спроведене приватизације, остваривања захтева водећих светских економских и монетарних извора моћи, чији се интереси примарно руководе увећавањем сопственог капитала и профита, незреле политичке елите без државничке визије и вођства. Од свих наведених, овај последњи нам се чини примарним у односу на остале. Одговорност политичке, односно управљачке елите је највећа управо због тога што њен задатак и треба да буде промена друштва ка бољем, односно успешно решавање друштвених проблема и потенцијалних узрока грађанског незадовољства, без обзира на њихову тежину. Утешна је чињеница да демократија као политички систем омогућава да на изборима смене неодговорне политичке елите, чија се легитимност код грађана у савременом друштву све више темељи на економским показатељима успеха владавине, а не на њеном идеолошком садржају. То је добрим делом резултат чињенице да је демократија, бар у свом идеолошком (либералном) и формално-процедуралном облику (избори) најмање угрожена, тако да обичне грађане не брине толико потенцијални прелазак на неки ауторитарни облик владавине (што је, такође, могућа реалност будућег развоја човечанства не само на локалном, већ ина глобалном нивоу), колико реални животни стандард и опште економско стање друштва. Управо због тога, највећи успех транзиције и јесте стварање политичког система који омогућава смену управљачке елите, као непресушног извора наде да друштво у којем живимо можемо да учинимо бољим.

Литература:

1. Basta, L. R. (1984): *Politika u granicama prava*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd.
2. Carothers, T. (1998): The Rule of Law Revival, *Foreign Affairs*, 77(2), 95–106.
3. Carothers, T. (1999): *Aiding Democracy Abroad: the learning curve*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington.
4. Čavoški, K. (1991): Partijska država kao poricanje vladavine prava, *Pravna država*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Poslovna politika, Beograd.
5. From, E. (1989): *Zdravo društvo*, Naprijed, Zagreb.
6. Fukujama, F. (2007): *Amerika na prekretnici: demokratija, moć i neokonzervativno zaveštanje*, CID, Podgorica.
7. Fukujama, F. (1998): *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica.
8. Huntington, S. P. (2004): *Treći talas*, Politička kultura, Zagreb; CID, Podgorica.
9. Linc, H. Stepan, A. (1998): *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd.
10. Marks, K. (1986): *Građanski rat u Francuskoj*, Kultura, Beograd.

11. Perović, S. (1991): Pravna država i kriza pravnog sistema, *Pravna država*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
12. Popper, K. (1993): *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, T. 2, BIGZ, Beograd.
13. Projs, U. (1991): Uloga pravne države u transformaciji postkomunističkih društava, *Pravna država – poreklo i budućnost jedne ideje*, Pravni fakultet, Beograd.
14. Sladeček, M. (2006): Problem legitimnosti demokratije, *Filozofija i društvo*, (2).
15. *Transition: The First Ten Years, Analysis and Lessons for Eastern Europe and The Former Soviet Union* (2002), The World Bank, Washington, D. C.
16. Trkulja, J. (2005): Obnova demokratije u postkomunizmu, *O demokratiji: zbornik radova*, Službeni glasnik, Beograd.
17. Vasić, R. (2001): Pravna država i tranzicija, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 49(1–4).
18. Vidojević, Z. (2010): *Demokratija na zalasku*, Službeni glasnik, Institut društvenih nauka, Beograd.
19. Vidojević, Z. (2005): *Kuda vodi globalizacija*, Filip Višnjić, Beograd
20. Zakaria, F. (2003): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W.W. Norton & Company, Inc., London.

States in Transition and Challenges of Democratization

Summary: Democratic transition was not entirely successful in the former socialist countries, especially in the field of economic reform. In the field of political and institutional changes, the results are satisfactory only if democracy, as the preferred direction and scope of these changes, is understood in procedural terms. Thus speaking, the transition is adopted political pluralism, elections, political equality and the absence of government repression to the citizens. Causes of half success of transition are numerous: heritage and authoritarian political culture, poorly conducted privatization, demands of the world's leading economic and monetary sources of power whose interests are primarily governed by increasing equity, immature political elite without the statesman's vision and leadership. Of all these, the latter seems primary in relation to other. The responsibility of political and managerial elite is the most precisely because its task should be changed to a better society, and the successful resolution of social problems and potential causes of civil dissatisfaction, regardless of their difficulty.

Key words: Transition, Democratization, Democracy, Rule of Law